

A számítógépes dokumentumok formai feltárásának nehézségei*

A tanulmány azt boncolgatja, mi lehet az oka annak, hogy a könyvtárügy még mindig nem tudott megbirkózni a számítógépes dokumentumok feldolgozásával.

Jó tíz éve annak, hogy az első floppyk feltűntek a hazai könyvtárak polcain – akkor még jobbára egyes számítástechnikai könyvek mellékleteként. Azóta se szeri, se száma az önállóan is terjesztett mágneslemezeknek és optikai lemezeknek, nem is beszélve az elektronikus szövegek különféle formáiról (könyvek, folyóiratok, konferenciák, listák stb.). Ezek mind-mind arra várnak, hogy könyvtári kezelésük, nyilvántartásuk megoldódjék, hiszen a számítógépes dokumentumokra is érvényes az a „könyvtári alapszabály, hogy a fel nem tárt dokumentum »nem létezik« [1].

Mégis, mi lehet az oka, hogy a könyvtárügy – nem csak a magyar! – a mai napig sem tudott megbirkózni ezzel a feladattal? A probléma nagyon összetett, és ennek megfelelően több nézőpontból is megközelíthető.

Az ok nagyrészt az ezeket a produktumokat létrehozó technológia változékonyságában, gyors fejlődésében keresendő. Ezzel a tempóval a szakma – legalábbis egyelőre – képtelen fölvenni a versenyt. Mire nagy nehezen kidolgoznak egy szabályt, és a gyakorlati alkalmazására sor kerül, már rég elavulttá válik. Hiszen – valljuk meg az igazat – mi, könyvtárosok ez idáig nem arról voltunk híresek, hogy az elsők között követtük volna a technikai fejlődés irányát. Pedig elsősorban – és minél hamarabb! – erre van szükség ahhoz, hogy megismerhessük az új dokumentumtípusok természetét, és kezelni tudjuk a fizikai hordozók másságából eredő problémákat.

Égetően szükség lenne egy új szabványra, a benne lefektetett szabályokra. Azonban addig erről szó sem lehet, amíg alapvető fogalmakat nem tisztázunk. Ezeknek kisebb része új keletű, többségük viszont régi, csak hogy megváltozott a jelentésük, mást takarnak, mint eddig; tehát újra kellene definiálni őket.

Íme néhány válaszra váró kérdés, illetve megoldandó feladat:

- Mi az a számítógépes (elektronikus vagy digitális) dokumentum?
- Mik tartoznak ezek körébe?

- Kiadványtípusnak tekinthető-e a CD-k, floppyk stb., vagy csupán klasszikus kiadványtípusok megjelenési formái? Le kellene szögeznünk, hogy az elektronikus hordozó önmagában nem jelent új dokumentumtípust, de elektronikus dokumentumnak kell minősítenünk azt, ami nem létezhet e nélkül a közeg nélkül. (Ilyen pl. az interaktív multimédia.)
- Szorosan az előzőhöz kapcsolódik az a már több fórumon is elhangzott kérdés, hogy a művet – pontosabban: a dokumentumot – írjuk-e le, vagy annak fizikai hordozóját? [2, 3] (Másképpen: mi a leírás tárgya, mi a bibliográfiai egység?)*
- Mely számítógépes termékek számítanak elektronikus publikációnak? (Itt a közreadás fogalmának bevezetése okoz nehézséget [4].)
- A fenti kérdéssel összefüggésben: csak a terjesztésre szánt dokumentumokkal foglalkozunk, vagy vonjuk be valamennyit a feldolgozásba? (Ez utóbbi irreális és kilátástalan vállalkozásnak tűnik.)
- Mely számítógépes dokumentumokat tekintünk periodikus, melyeket könyv jellegű kiadványoknak? Mik legyenek azok az alapkritériumok, amelyek alapján ezt eldöntjük? [5] (Ebből következik, hogy újra meg kellene határozni a monografikus, illetve az időszakos kiadvány fogalmát, de kívánatos lenne a gyűjtemény fogalmának újraértelmezése is. S ha már itt tartunk, felül kellene vizsgálni a bibliográfiai leírás szerkezetét, szintjeit ezeknek a dokumentumoknak a vonatkozásában; valamint újra ki kellene jelölni az adatelemelek körét mind a teljes, mind az egyszerűsített leírás számára.)
- A számítógépes dokumentumok esetén mi tekinthető új kiadásnak? (A nehézség onnan

* Az 1996–97-es tanévben az Eötvös Loránd Tudományegyetemre benyújtott szakdolgozat első részének átdolgozása.

** Erre a kérdésre a gyakorlati problémák tárgyalásánál térek majd ki részletesebben.

ered, hogy egy nagyon is könyvekhez kötődő fogalmat kell egy teljesen másfajta dokumentumhoz alkalmazni [2]. Vigyázat! Kisebbségi módosítások, kiigazítások még nem feltétlenül jelentenek új kiadást [6].)

➤ Alkalmazható-e az ISBN-rendszer, és hogyan a számítógépes termékekre? A fizikai hordozó vagy a rajta lévő dokumentum kapja-e a nemzetközi azonosítószámot? [6]

➤ Hogyan válasszuk ki a főforrást? (Egyértelműbb szabályra lenne szükség a források rangsorának megállapításához, amely kevesebb teret enged a katalogizálók szubjektivitásának, ugyanakkor jobban figyelembe veszi lehetőségeiket, illetve az elektronikus dokumentumok és fizikai hordozók természetét [7, 8].)

Ilyen és hasonló, jobbára elméleti kérdések mellett rengeteg gyakorlati problémával találjuk magunkat szemben munkavégzésünk során. Az alábbiakban tekintsük át a legjellemzőbbeket közülük.

➤ Először is: nincs megfelelő eszközünk, hogy a dokumentumba belenézhesünk. Hogy ez mennyire általános probléma, ékesen bizonyítja a *Thorburn-Ringler*-féle tanulmány [7], amely szerint sok könyvtáros nem tartja praktikusnak, hogy a főforrás kiválasztásánál a címképernyőt kell előnyben részesíteni, mivel nincs olyan be rendezésük, amellyel beletekinthetnének. A másik információ a hálózatról származik [8], miszerint az interaktív multimédia bibliográfiai leírásához kidolgozott ALA-irányelvekben [9] mind a belső, mind a külső forrás elfogadott főforrásként, és ezt azzal indokolják, hogy sok katalogizálóknak nincs megfelelő felszerelése interaktív multimédia művek esetében a betekintésre.

➤ Ha van eszközünk, akkor sem biztos, hogy rendeltetésszerűen tudjuk használni. (A lemezeket installálni kell, tudni kell bennük tájékozódni stb.) Ehhez rendszerint kénytelenek vagyunk egy informatikus segítségét igénybe venni. Nem szorul különösebben bizonyításra, hogy a számítástechnikai-informatikai ismeretek hiánya nagymértékben hátráltatja munkánkat.

➤ Nem áll rendelkezésünkre az ide vonatkozó szabvány, amelyre a dokumentumok leírásakor támaszkodhatnánk. Nem tehetünk mást, a meglévőket alkalmazzuk, ahogyan tudjuk. Túlságosan sok mindenben vagyunk magunkra utalva. Ennek előbb-utóbb az lesz a következménye, hogy ugyanarról a dokumentumról teljesen eltérő leírások fognak készülni az egyes bibliográfiai műhelyekben. Veszélybe kerül tehát a formai feltárás egységességének követelménye. Ennek megelőzése érdekében ragadtott tollat *Prejczer Paula*, hogy legalább a CD-

ROM-ok egységes bibliográfiai leírási módjaira javaslatot tegyen [10]. Az úttörő jelentőségű tett mindenképpen tiszteletet érdemel, de főképp a szerzőség értelmezésével kapcsolatos nézete erősen kifogásolható, az egyik példa címválasztása pedig egyenesen téves [11].

➤ Nem csak szabványunk nincs. Sajnálatos módon magyar szerző tollából a CD-ROM-ok és egyéb számítógépes dokumentumok katalogizálásával foglalkozó irodalmat alig találunk. Pedig szabvány hiányában még inkább szükség lenne rá; különösen az aktuális „hogyan csináljuk” kérdésre felelő cikkekre volna igény.

➤ A leírások elkészítéséhez nincsenek hiteles bibliográfiai források, hiányzik a helyileg hasznosítható központi szolgáltatás. A hagyományos MNB egyelőre csak az időszakos jellegű CD-ROM-okat dolgozza fel nyomtatott formában [12]. A meglehetősen leegyszerűsített, mindenfajta műszaki adatot nélkülöző leírások az IKB adatbázis alapján készülnek. Az IKB 1996 végéig csak hálózaton volt hozzáférhető, akkor azonban az *MNB. Könyvek bibliográfiájával* közös CD-ROM-on is megjelentették [13]. Találunk más példákat is a CD-ROM-ok számbavételére, de ezek nem szabványos leírást alkalmaznak. Ilyen a *Magyar CD-ROM diszkográfia*, *Tószegi Zsuzsanna* összeállításában, amely jelenleg az *Új Alaplap* c. folyóiratban jelenik meg rendszeresen [14].

➤ „Hiánylistánk” végére kívánczik még egy panasza. Számtalan esetben okoz bosszúságot, hogy a kiadványok csak hiányosan vagy egyáltalán nem tartalmazzák a leíráshoz szükséges adatokat. (Ezek az adatok egyaránt lehetnek bibliográfiai és műszaki jellegűek.) Régi és jogos kívánságunk, hogy ha nekünk könyvtárosoknak szigorú szabályok szerint kell leírunk az adatokat, akkor a kiadókat is kötelezni kellene valamilyen módon a szabványos adatközlésre – mondjuk a feltüntetett adatok körét, helyét és formáját illetően. Egyébiránt külföldön vannak már ilyen kezdeményezések.

Idáig azokat a tényezőket vettük számba, amelyeknek híján vagyunk. Most lássuk, mi az, amiből túl sok is van, így nemhogy megkönnyítene a dolgunkat – ellenkezőleg! –, még nehezebbé teszi.

➤ A számítógépes dokumentumok mind tipológiai, mind tartalmi szempontból igen sokfélék; könnyen megváltoztathatók és mobilizálhatók. Az eltérő típusok más kezelést, más eszközöket, feltárást igényelnek. Gyakran előfordul, hogy ugyanaz a fájl többféle hordozón is szerepel. *Rebecca Ringler* felhívja a figyelmet a hajlékonylemezek és más formátumok – különösen a mágneskazettán lévő számítógépes állományok és a CD-ROM-ok – katalogizálása

közötti különbségekre [7]. Mivel a mágneskazettán lévő állományokat rendszerint letöltik egy mainframe-gépre, ezeket távoli elérésű fájlknak tekintik. Leírásakor a katalogizáló általában nem tartja kezében, hanem a kísérőanyagból dolgozik, és mindenféle információt a helyi számítóközpont szolgáltat. (Hasonló a helyzet nálunk, a Miskolci Egyetem Központi Könyvtárában, ahol a CD-ROM-ok egy részét másoljuk át nagy kapacitású merevlemezre. A formai feltárást azonban ez nem fogja befolyásolni, mivel elképzeléseink szerint a leírások a feldolgozás kezdeti szakaszában magukról a CD-ROM-okról készülnek majd, és megjegyzésben közöljük, hogyha a dokumentum a helyi hálózaton is hozzáférhető lesz.)

- A változékonyság és a sokféleség – ha lehet –, még inkább jellemzi az interaktív multimédia dokumentumokat és az Internet információforrásokat. Ez utóbbiak természetét az OCLC is vizsgálta egy projekt keretében [4]. Az eredményről készített elemzések alapján javaslatokat tett annak érdekében, hogy az AACR2r [15] kezelni tudja az Internet forrásokat. A javaslatok három csoportba sorolhatók: a katalogizálási szabályok módosítása; a USMARC átalakítása; a katalogizáláskor felhasználható irányelvek kidolgozása.

Az egyetlen nagyobb változtatás, amely a katalogizálási szabályokat érintette, a fájljellemzők leírásához használt deskriptorlista kibővítése volt. (Olyan terminusokat vontak be mint „elektronikus folyóirat”, „elektronikus dokumentum” és „bibliográfiai adatbázis”.)

A USMARC vonatkozásában két módosítást ajánlottak: a kibővített deskriptorlista alkalmazását a fájljellemzők leírásához; egy teljesen új mező (a 856-os) definiálását az elektronikus elérés és a hely jelölésére.

A kísérlet eredményeként összeállítottak egy vázlatot az Internet források bibliográfiai leírásához: *Guidelines for bibliographic description of Internet resources* címmel. A dokumentum többnyire csak emlékezteti a katalogizálót a leírási szabályokra, illetőleg javaslatokat tesz bizonyos megoldásokra. Számunkra is érdekes lehet például, hogy az útmutató abban a kérdésben, vajon publikálnak minősülnek-e az Internet források, úgy foglal állást, hogy azokat az elektronikus folyóiratokat tekintjük publikációknak, amelyek számait (füzeteit) egy hivatalos levelezőlista számára elektronikusan terjesztik. Ez megfelel egyúttal a publikáció szabványos definíciójának: többszörözött példányok terjesztése eladással vagy egyéb módon. Más anyagok publikálatlanok minősülnek, hacsak nem viselik magukon előírás szerint a publikáció elnevezést.

Arra vonatkozóan is találunk instrukciót, hogy a rekordok, utasítások stb. számát az Internet forrásoknál nem kell megadni, mert a fájl száma és a dokumentum mérete megváltozhat. Ezt az információt különösen az időszaki jellegű kiadványok esetén fölösleges közölni.

Az útmutató teljes vázlata az OCLC kutatási jelentésének B függelékeként jelent meg [16]. Az Internet forrásokkal kapcsolatban van még jó néhány, *Priscilla Caplan* tanulmányában [4] is említett, megoldásra váró probléma.

- Az Internet források könnyen másolhatók és átalakíthatók. Ugyanaz az intellektuális lényeg különbözőképpen kódolható, illetve jeleníthető meg: ASCII-ban (American National Standard Code for Information Interchange) és EBCDIC-ben (Extended Binary Coded Decimal Interchange Code – 256 karakteres, egyenként 1–8 bites karakterkészlet) [17], szöveges formában, grafikusán, tömörítve és nem tömörítve. Lehetőség szerint egy intellektuális tartalom valamennyi fájlvariációját egyetlen katalógusrekordban kell megjeleníteni, és a kódolás, valamint a tárolás különböző módjait úgy kell tekinteni, mint különféle helyeket, amelyek a 856-os mező segítségével adhatók meg. A fizikai formátum eltérései döntőek lehetnek a felhasználó szempontjából (ti. más-más hardvert és szoftvert igényelnek).
 - Néhány esetben az elérés módja fontosabb, mint a dokumentum formátuma. (Pl. nem mindegy, hogy a fájlt egy Gopher szerveren helyezték el vagy egy FTP archívumban.)
 - Az elektronikus helyre vonatkozó adat szintén nagyon bizonytalan. A fájlokat áthelyezhetik egyik szolgáltatógépről a másikra, a tartalomjegyzéket átnevezhetik. Ha beágyazunk egy ilyen információt a katalógusrekordba, ezzel nyakunkba vesszük a folyamatos aktualizálás gondját.
- Egy jó tanács: csak a viszonylag állandó URI-ket (Universal Resource Identifier = általános forrásazonosító, hasonló az ISBN-hez) kell a katalógusrekordokban tárolni. A hatékonyság kedvéért a katalogizálás idején ismert URL-eket (Universal Resource Locator = általános forrásjelölő) szintén tárolhatjuk, és első kísérletként felhasználhatjuk a fájl megkereséséhez. Ha nem sikerül, az URI felhasználásával végre kell hajtanunk egy keresést. (Ez a módszer végül fölöslegessé teszi a 856-os mező alkalmazását.)*

* Ide kapcsolódik Gyüre Péter és Koltay Klára cikke [18], amely szemléletes példákkal illusztrálva mutatja be a Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárában kialakított gyakorlatot.

- Egészen más problémák merülnek föl a CD-ROM-ok hagyományos (nem gépi) feldolgozásánál. Mindenekelőtt – ha már eljutottunk odáig – meg kell határozni, hogy mi van a CD-n: *könyv* vagy *periodikum*? Más szóval: monografikus vagy időszaki kiadvánnyal állunk-e szemben? (Az elméleti kérdések között már említettem, de a probléma igazából a gyakorlatban jelentkezik, s döntően befolyásolja a feldolgozás további menetét.)

Sajnos, a tapasztalatok azt mutatják, hogy az időszaki jellegű CD-ROM-ok vannak többségben. Azért mondom ezt, mert egyetérték Colleen Thornburnnal, aki azt állítja, hogy „az időszaki jellegű számítógépes dokumentumok katalógizálása két »szörnyűség« egyesítése a könyvtári világban: az időszaki kiadványoké és a számítógépes dokumentumoké” [6].

Az időszakosság tényének eldöntése sokszor nehéz, mivel az arra utaló jelölések hiányoznak vagy nem egyértelműek. (Gyakran ellentmondás van a belső és a külső források között.) Esetenként egy feltüntetett dátum utalhat(na) az időszakosságra, azonban egyik dokumentum sem állítja magáról egyértelműen, hogy korlátlan ideig szándékozik megjelenni [5].

Az időszaki jellegű CD-ROM-ok speciális esetét a kumulált CD-kiadványok jelentik. Ezeknek minden újabb darabja az összes addigi anyagát tartalmazza. Az előzőket – miután feleslegessé váltak – általában vissza kell küldeni a kiadónak, vagy meg kell semmisíteni. Így mindig csak egy darab van belőlük, de egyre bővülő tartalommal. Érthető, hogy kezdetben ez a – nyomtatott dokumentumoktól teljesen eltérő – jellegzetesség sok fejtörést okozott a könyvtárosoknak, mire nyilvántartásba vételüket, adminisztrálásukat megoldották. (Több könyvtárban is gyakorlattá vált pl. az időszaki CD-ROM-ok kardexes nyilvántartása, a részkumulációk érték nélküli bevételezése, illetve törlése.)

- Ha sikerült megállapítani a kiadvány jellegét, következhet a lemez tartalmának gondos áttekintése. Ez a művelet akár órákat is igénybe vehet! Elrettentő példaként – azt hiszem – elég, ha csak egyet mutatok be. Az *abCd* című elektronikus folyóiratban [19] „minden szinten – szinte minden” megtalálható: vegyes tartalmú magazinok, napilapok archivált évfolyamai, különböző szoftverek, vírusölő programok, verseskötetek, CD-ROM bibliográfiák, szakácskönyv, különféle tanulmányok stb. Köztük olyan komoly, nagylélegzetű munkák, amelyek nyomtatott formában önállóan jelennek meg, külön ISBN-t és bibliográfiai leírást kapnak (pl. *Shakespeare* összes drámája, *Madáchtól* Az ember tragédiája). De mit kezdünk így velük? Mindent nem vehetünk fel, ami a lemezen van,

viszont egész életművek nem válhatnak holt anyaggá! Mi alapján szelektáljunk? (Itt már nem segít a bűvös hármasszám. És ez nemcsak a feldolgozás problémája, hanem a tájékoztatásé is.)

- Miután kívül-belül megismerkedtünk a dokumentummal, hozzákezdhetünk a tényleges leíró munkához. Első lépésben ki kell(ene tudni) választani a főforrást, ahonnan az adatokat vesszük. Ehhez van egy szabály, amelyet szabványkiegészítés formájában rögzítettek az OSZK munkatársai az MSZ 3424/9 és az MSZ 3424/10 előírásainak figyelembevételével, és – bár ezt nem tüntették fel, egészen biztosan – az ISBD(CF) ide vonatkozó útmutatásai [20] alapján.* A szabály értelmében a számítógépes dokumentumban lévő ún. „belső forrásokat” előnyben kell részesíteni minden más forrással szemben. (Ilyenek a címképernyő, a bemutatkozó képernyő, az első és a további képernyők élőfejei, az impresszumképernyő stb.) Ha ezek nem nyújtanak elegendő információt, akkor jöhet a címke, utána a borító, majd a melléklet. Ha ez még mindig nem elég, ott az egész dokumentum, s végső esetben külső segítséghez is folyamodhatunk. Végeredményben a fentiek közül (a melléklettel bezárólag) azt kell főforrásnak tekinteni, amelyik a legmegbízhatóbban azonosítja a művet vagy műveket. Ez az eredmény sok esetben nagyon megnehezíti a dolgunkat. Az, hogy a források között ilyen szabadon mozoghatunk, magában hordja a szubjektivitás lehetőségét.
- Ezt a szabályt nyilvánvalóan azért hozták az illetékesek, mert tisztában voltak azzal, hogy ezeknél a dokumentumoknál, illetve hordozóknál az adatok több helyen és többféle változatban szerepelnek. A bibliográfiai leírás egyik célja azonban a dokumentumok azonosítása, amit csak a pontos, egyértelmű és következetes adatközléssel lehet elérni. Márpedig a fenti szabály nem orvosolja a gyártók és kiadók önkényeskedéseit; ellenkezőleg: tovább növeli az azokból adódó bizonytalanságot. (Vagy a kiadókat kell megregulálni, vagy szigorúbb szabályt felállítani, amely esetleg a könyvtárosok technikai lehetőségeire is tekintettel van.) Az adatforrások és az adatközlés problémái legérzékenyebben a Cím- és szerzőségi közlés adatcsoportját érintik.
- A főcím kiválasztásának problémái abból erednek, hogy a kiadványok címek helyett címváltozatokat tartalmaznak. Más a cím a belső

* A dolgozat megírásakor még csak az ISBD(CF)-re támaszkodhattam. Utólag jutott a kezembe az 1996-ban megjelent ISBD(ER), ezért erre még nem tudtam hivatkozni.

forrás(ko)n, a címkén, a tartón, sőt még a kísérőanyagon is. Ezek közül kell kiválasztanunk a főcímet a fenti szempontok figyelembevételével. Bármelyik címváltozatot is választjuk ki főcímként, a forrását meg kell nevezni [20], és valamennyi címváltozatot fel kell venni. Ennek és a források közötti átjárhatóságnak az a következménye, hogy ugyanaz a cím hol fő-, hol melléktételként szerepel a különböző könyvtárak leírásaiban, ami megnehezíti a dokumentumok visszakeresését a különböző nyilvántartásokban [5].

- Az, hogy kit tekintünk szerzőnek, azaz ki a felelős a mű tartalmáért, különösen nehéz kérdés. Szintén nagyon sok ugyanis a variációs lehetőség. A programoknál azok szerzői vagy a programozó; az adatállományok esetében a szerzőségi közlés egy sor különböző funkciójú személyből vagy testületből is állhat: a projekt tervezője, az adatgyűjtő(k), a kódok, elemzések készítői stb. [2]. Az interaktív multimédiák esetében a szerzőségi közlés leírása még komplikáltabb lett, mivel ezeknek a legnagyobb része közös erőfeszítés eredményeként jött létre. Részesei: a szövegíró(k), a zeneszerző(k), a rendező, a programtervező(k) stb. [8].
- A fizikai leírás problémái is a számítógépes dokumentumok változékonyságára vezethetők vissza. Ez esetben maga a fizikai közeg változásai okozhatnak zavart. Az ALA albizottsága egyenesen azt javasolta, hogy a fizikai részleteket mellőzzük a fájl intellektuális tartalmának leírása érdekében [2].
- Míg az ISBD/NBM a számítógépes dokumentumok (pontosabban a géppel olvasható adattárak és a forrásprogramok) terjedelmét a logikai rekordok, illetve az utasítások számával fejezi ki az 5. adatcsoportban [21], az ISBD(CF) ugyanezt a 3. adatcsoportban adja meg (A fájl típusa és mérete) [20]. A logikai rekord azonban nem állandó hosszúságú egység. Ezért a logikai rekordok száma semmi esetre sem érzékelteti a felhasználó számára a fájl fizikai méretét. A fontos az, hogy mit kell tudnia a felhasználónak az általa keresett egység terjedelméről, valamint mit kell tudnia a könyvtárosnak a fizikai adatokról ahhoz, hogy gondozza és hozzáférhetővé tegye ezeket az anyagokat. Először is, a könyvtárosnak tudnia kell a nyilvántartáshoz, hogy hány egységet kölcsönzött. Így, ha egy program 5 floppyn van, ezt a számot kell megadni. A programok vagy a logikai rekordok száma, amelyek a géppel olvasható állományokat alkotják – bár érdekes, sőt hasznos információk –, vajmi keveset árulnak el a keresett egység méretéről [2]. A fájl típusának megállapításakor esetenként gondot okozhat a programok és az adatállományok megkülönböz-

tetése [3]. Végül el kell döntenünk, hogy hogyan írjuk le a fizikai méretet. Egyféleképpen valamennyi géppel olvasható fájl, vagy választunk különféle módokat mindegyik fajta számára? Itt újra felvetődik a kérdés: a művet katalogizáljuk, vagy annak fizikai hordozóját? *Lenore Coral* szerint az ISBD program az utóbbit választotta, pedig „soha nem szabad elfelejtenünk: minden média csak eszköz az üzenet közvetítésére, és nekünk az üzenetet (magát a művet) kell átadnunk a felhasználóknak” – írja [2]. Véleményem szerint ebben a kérdésben nem szabad ilyen kategorikusan állást foglalni. Egyetértek abban, hogy nekünk könyvtárosoknak az információ (azaz a művek tartalmának) közvetítése, szolgáltatása a legfontosabb feladatunk. Ezek az információk azonban ma még nagyrészt valamilyen fizikai hordozón érhetők el. Ezek a fizikai hordozók maguk is az üzenet közvetítésére szolgálnak, és mint eszközök is külön értéket képviselnek, így anyagi felelősséggel tartozunk értük mint leltári tárgyakért. Azonkívül ahhoz, hogy szolgáltatni tudjuk őket, ugyancsak szükségesek a fizikai adatok. Ez mind maga után vonja, hogy az alaki, a külsődleges jegyek alapján (pl. darabszám, méret) is azonosítanunk kell őket. A bibliográfiai leírás elsődleges funkciója éppen a dokumentumok formai feltárása. (Tény, hogy emellett bizonyos szintű tartalmi feltárára is alkalmas.) Úgy gondolom, hogy ez utóbbi erősítése és tökéletesítése nem mehet az előbbi rovására. Meg kell őriznünk tehát a bibliográfiai leírásnak ezt a kettősségét, gondosan elválasztva őket egymástól. A tartalmi jegyek közlésére elsősorban a Megjegyzést használjuk. Óvakodjunk azonban ennek az adatcsoportnak a túlzott földuzzasztásától. Az új, technikai eszközöket igénylő adathordozók megjelenése magában hordja azt a veszélyt, hogy a bibliográfiai adatok háttérbe szorulnak a műszaki adatokkal szemben.

- Ezen a ponton elérkeztünk egy másik sarkalatos kérdéshez. A műszaki adatok szükségességét a bibliográfiai leírásban pro és kontra többen vitatják. Az egyik tábor szerint részletesen meg kell adnunk minden olyan jellegű információt, ami az egység használatát lehetővé teszi: „A CD-ROM formátum megköveteli, hogy a leírásunk tartalmazza azokat a technikai megjegyzéseket a szoftverről és a hardverről, amelyek szükségesek a CD-ROM dokumentumok letöltéséhez és használatához” [5]. Az ISBD(CF) is pontosan előírja a működési környezetre vonatkozó technikai részletek leírásának sorrendjét és közlésmódját [20]. A másik tábor szerint a formai leírások túl sok felesleges munkát adnak a feldolgozóknak. Kár megadni

pl. olyan gyorsan változó adatokat, mint a kapacitás vagy a memória. Mind a két félnek igaz van a saját nézőpontjából. A megoldást valahol a kettő között látom. Szükség van a műszaki adatokra, de csak azokra, amelyek nélkülözhetetlenek a használathoz. Azt mindig az adott könyvtárnak kell eldöntenie, hogy mit tart fontosnak, hiszen nem mindegy, hogy pl. csak a helyi hálózaton tesszük hozzáférhetővé a lemezek tartalmát, vagy netán kölcsönözni is kívánjuk a CD-ROM-okat. Az előbbi esetben akár mellőzhetjük is a műszaki leírást – mint ahogy általában a nemzeti könyvtárak teszik –, azonban előfordulhat, hogy a könyvtár néhány év múlva rászánja magát a kölcsönzésre, s akkor bizony visszamenőleg kell ezt a hiányosságot pótolnia.

➤ Végül ejtsünk még szót a mellékletek, dokumentációk kezeléséről. Ezzel kapcsolatban sem alakult ki egységes álláspont. Dolgozzuk fel önállóan – a fődokumentumtól elkülönítve – saját könyvtári jelzetekkel, formai és tartalmi feltárással; vagy a fődokumentumnak alárendelve – s annak csupán tartozékának, kiegészítőjének tekintjük? Ezek a lehetőségek a katalogizálás területén a következőképpen jelentkezhetnek:

1. külön leírást (katalogustételt vagy bibliográfiai rekordot) készíteni,
2. többlépcsős leírást készíteni,
3. megjegyzést készíteni,
4. a fizikai leírás adatcsoportjának a végén feltüntetni [3].

Néha még annak eldöntése is problémát okozhat, hogy mikor melyik összetevő minősül fődokumentumnak, és melyik csak kiegészítő anyagnak. Előfordulhat, hogy egyformán fontosak (egyik a másik nélkül nem használható). Ilyenkor célszerűnek tartom készletként kezelni [21]. Egyéb komplikációk is fölmerülhetnek. Például az előállító egyetlen kíséző dokumentációt ad ki több különböző adatállományhoz. (Ilyenkor nyilvánvalóan indokolt a külön leírások készítése, és a köztük lévő kapcsolat feltüntetése [3].) További problémát okoz, hogy ugyanahhoz az állományhoz többféle – a használók típusához és az igényekhez alkalmazkodó – anyagot bocsátanak ki. (Ebben az esetben elég az alapidokumentáció feldolgozása [3].) Előfordulhat, hogy megváltozik a dokumentáció, míg a fájl nem, vagy fordítva stb. stb. Tulajdonképpen minden eset magában hordja egy sajátos probléma lehetőségét – már ami a katalogizálást illeti [3].

Hosszasan sorolhatnám a gondokat, nehézségeket, amelyekkel naponta meg kell küzdenünk, vagy amelyek előtt még csak állunk. A lista korántsem teljes, de nem is ez volt a célom. Csupán a

legjellemzőbbekbe szerettem volna bepillantást nyújtani, hogy érzékeltessem a feladat komolyságát, amit meg kell oldanunk. Ne felejtjük el, hogy az eddigiekben mindenekelőtt a klasszikus cédula-katalógus oldaláról közelítettük meg a problémákat. A jövő azonban a számítógépes katalógusoké. Olyan rugalmasan kezelhető, automatizált számítógépes katalógusokra lenne szükség, amelyekbe bizonyos adatokat a lemezről beolvasnánk, amelyeket azután egy kattintással egy alrekordból vagy egy hozzá kapcsolt rekordból külön kérésre be lehetne hívni. Ezzel a katalogizálót sok adat beírásától mentesíthetnénk (pl. a lemez tartalmának felsorolása, a műszaki adatok megadása). Vannak már olyan integrált rendszerek (Voyager, Olib), amelyek katalógusában a bibliográfiai rekordhoz mellékelik az illető dokumentum címlapjának, borítójának a képét; sőt a dokumentum egy jellemző részletét (pl. egy zenei motívum) is bemutatják. Igen, egy ilyen katalógus kiutat jelenthetne a formai feltárási problémáiból, addig azonban magunknak kell tovább keresnünk a megoldást.

Remélem, sikerült megvilágítanom, hogy a problémák egymással is összefüggenek (pl. az eszközhiány a főforrás kiválasztásának problémájával), és – ami talán még fontosabb – nemcsak a feldolgozást érintik, hanem a könyvtári munka egészét áthatják a gyűjteményszervezéstől a tájékoztatásig. Két végpontján pedig – átlépve a rendszer kereteit – érintkeznek egyrészt a kiadók, terjesztők munkájával, másrészt a felhasználók igényeivel. Megoldásuk tehát nemcsak feldolgozói feladat, nemcsak az egész könyvtári rendszer érdeke, hanem az egész információs szféráé, közvetve valamennyiünké.

Irodalom

- [1] MOLDOVÁN I.: Hálózati információforrások és hatásuk a könyvtárakra. = Könyvtári Figyelő, 4. (40). köt. 2. sz. 1994. p. 195–212.
- [2] CORAL, L.: Problems in the cataloguing of the products of rapidly changing technologies: with the special reference to machine-readable files. IFLA General Conference, Munich, 1983. p. 1–9.
- [3] BUCK, M.: Problems in cataloguing computer files. = International Cataloguing [and] Bibliographic Control, 1989. szept.–dec. p. 60–64.
- [4] CAPLAN, P.: Controlling E-journals: the Internet resources project, cataloging guidelines, and USMARC. = The Serials Librarian, 24. köt. 3–4. sz. 1994. p. 103–111.
- [5] MARTIN, L. M.–DWYER, C. M.: Life after the „earthquake”: the myths and realities of cataloguing U. S. Government depository CD-ROM documents. = Cataloging [and] Classification Quarterly, 18. köt. 3–4. sz. 1994. p. 131–153.
- [6] SCHARFF, L.: Using ISBN for electronic information products. Proceedings [of] Online Information '91 Meeting, 10–12 December 1991,

- London, UK; Learned information, Oxford and New Jersey, 1991. Ref.: Válas Gy. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 40. köt. 4–5. sz. 1993. p. 203–205.
- [7] THORBURN, C.–RINGLER, R.: Cataloging computer files that are also serials. = The Serials Librarian, 23. köt. 3–4. sz. 1993. p. 265–268.
- [8] SWANEKAMP, J.: 1996, Interactive multimedia: issues for bibliographic control. <http://lcweb.loc.gov/catdir/semdigdocs/joan.html>
- [9] Guidelines for the bibliographic description of interactive multimedia. Chicago, IL: American Library Association, 1994.
- [10] PREJCZER P.: CD-ROM-ok bibliográfiai leírása. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 43. köt. 6. sz. 1996. p. 223–229.
- [11] GÁRDUSNÉ SZABÓ G.: Észrevételek Prejczér Paula: CD-ROM-ok bibliográfiai leírása c. tanulmányához. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 44. köt. 4–5. sz. 1997. p. 152–154.
- [12] Magyar nemzeti bibliográfia. Új periodikumok. 1991. 1. sz. Budapest: OSZK, 1991–.
- [13] Magyar nemzeti bibliográfia. Periodikumok [számítógépes dok.]. 1986/1996–. Budapest: OSZK, 1996–. CD-ROM.
- [14] TÓSZEGI Zs.: Magyar CD-ROM-ok diszkográfiája. = Új Alaplap, 13. köt. 6. sz. 1995–.
- [15] Anglo-American cataloguing rules, 2nd edition, 1988 revision. Chicago, IL: American Library Association, 1988.
- [16] Accessing information on the Internet: toward providing library services for computer-mediated communication: research report. Dublin, OH: Online Computer Library Center, Inc., 1993.
- [17] HOMONNAY P.: Angol–magyar számítástechnikai szótár. Budapest, Novotrade, 1989. 284 p.
- [18] GYÜRE P.–KOLTAY K.: Internet a könyvtári rendszerben. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 44. köt. 4–5. sz. 1997. p. 144–151.
- [19] abCd [számítógépes dok.]: interaktív magazin. 1. köt. 1. sz. 1994. – 3. köt. 2. sz. 1996. Budapest, IDG, 6 db CD-ROM.
- [20] ISBD(CF): international standard bibliographic description for computer files. London: IFLA UBCIM Programme, 1990. 98 p.
- [21] ISBD/NBM: a nem könyv anyagok nemzetközi szabványos bibliográfiai leírása. Budapest: OSZK KMK, 1980. 99 p.

Beérkezett: 1997. VII. 4-én.

Új elnök a Magyar Szabadalmi Hivatalban

A miniszterelnök 28/1997. (IX. 10.) ME határozatával 1997. szeptember 1-jei hatállyal dr. Bendzsel Miklóst kinevezte a Magyar Szabadalmi Hivatal elnökévé.

Dr. Bendzsel Miklós 1953-ban született Budapesten. Középiskolai tanulmányait a budapesti Piarista Gimnáziumban végezte. 1976-ban a Budapesti Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karának „Termelési rendszer” szakán jeles eredménnyel diplomázott. 1983-ban iparszakos okleveles mérnök-közgazdász képzettséget, később felsőfokú iparjogvédelmi szakképesítést, szabadalmi ügyvivői képesítést szerzett. A találmányi és szabadalmaztatási tevékenység nemzetgazdasági szintű elemző vizsgálata tárgyában írt értekezéssel 1984-ben summa cum laude minősítésű közgazdaság-tudományi egyetemi doktori címet nyert. Francia, orosz és angol nyelvismerettel rendelkezik. Pályafutását 1976-ban kutatómérnökként a Gépipari Technológiai Intézetnél kezdte. 1980 óta dolgozik a Magyar Szabadalmi Hivatalban (akkori nevén Országos Találmányi Hivatal). 1980–83-ban az Iparjogvédelmi Elemző Osztály főelőadója, 1983–86 között osztályvezetői besorolásban a hivatal elnökének titkára. Szakmai munkája, valamint a központi iparjogvédelmi tájékoztatással

kapcsolatos fejlesztési koncepciója alapján 1987-ben igazgatói kinevezést kapott a Szabadalmi Információs Központ vezetésére. 1993 óta ügyvezető elnökhelyettesként irányította a hivatal szabadalmi és védjegy-engedélyezési tevékenységét, a központi iparjogvédelmi információs és dokumentációs feladatokat, valamint a hivatali gazdálkodást. Tagja egyebek között a Találmányi Szakértői Testületnek (1986), a Magyar Iparjogvédelmi Egyesület elnökségének (1990), a Gazdasági Vezetők Kerekasztalának (1994), a Bánki Donát Emlékbizottságnak (1997), és társelnöke a Magyar Adatbázisforgalmazók Szövetségének (1997). Hazai és külföldi szakmai publikációs tevékenysége mellett rendszeres egyetemi oktatói és szerkesztői munkát végez; résztvevője, illetve felkért bírálója és irányítója egyes hazai K+F, IIFP, PHARE, TDQM, IKTA programoknak, illetve az ENSZ Szellemi Tulajdon Világszervezete és az Európai Bizottság/Európai Szabadalmi Hivatal projektjeinek. A *Szabadalmi Közlöny és Védjegyértesítő* felelős szerkesztője, az *Iparjogvédelmi Tanulmányok* sorozatszerkesztője. 1996-ban a Magyar Szabadalmi Hivatal centenáriumi évében Jedlik Ányos-díjjal tüntették ki.